

KRITPIPORNA PÅ KRONAN

rapport sammanställd av Arne Åkerhagen 1/12 1998

Regalskeppet [Kronan](#) sjönk den 1 augusti 1676 utanför Hultestad på Ölands östkust och hittades av professor Anders Franzén och hans dykargrupp den 8 augusti 1980.

Sedan 1981 har Kronans vrakplats varit föremål för marin-arkeologiska utgrävningar under ledning av marinarkeologen Lars Einarsson. Kronan är inte bara ett fartygsvrak utan också ett stycke svensk 1600-tals historia. Till skillnad från regalskeppet [Vasa](#) som inte var färdigutrustad när hon sjönk så utgör Kronan en kulturhistorisk skattkammare med ett 1600-tals samhälle i miniatyr (Einarsson 1996).

Föremål av alla de slag har bärgats och har de senaste åren konserverats av konservator Max Jahrehorn. Förutom en stor mängd kanoner och handvapen, navigationsinstrument, skriv och ritverktyg, personliga tillhörigheter till såväl besättningen som officerare deras kläder och utsmyckningar, tennföremål, arbetsverktyg för allehanda yrken såsom snickare, segelmakare, musiker, mynt av guld, silver och koppar samt – skall denna rapport skall handla om en stor mängd kritpipor och tobak.

Det handlar här till den största delen om slutna fynd, som gjort att man i både England och Holland får revidera tillverkningstiden för vissa pipor. Undertecknad har haft förmånen att få studera kritpipsfynden fram tom 1998 å utgrävningar.

Piporna består till ca 2/3 av engelsk och till ca 1/3 av holländsk tillverkning. Den största delen av de engelska kommer från området kring Yorkshire i nord-östra England, ett fåtal kommer från londonområdet.

De holländska är av goudatyp. Piporna är kvalitetsmässigt från mycket bra till dåliga. Bland de mycket bra får räknas de polerade holländska med tydliga tillverkarmärken under klackarna. Vid denna tidpunkt var de engelska av lägre kvalitet än de holländska. De bästa engelska är de som tillverkats i Yorkshire, de sk bulbous.

Holländsk pipa av hög kvalitet tillverkad i Gouda ca 1670

Dito tillverkad av Jan Proefhammer i Gouda som var verksam från 1660.

Intressanta detaljer har kunnat iakttagas, såsom bitmärken på pipor med korta skaft, visande att de användes så länge de kunde stoppas mellan tänderna. Annan iakttagelse är egendomliga skador som finns på holländska pipor, liknande "bortsprängda" bitar som i de uppkomna groparna dolt föroreningar i leran som expanderat mer än vad leran tått. Det är troligen järnföroreningar. Detta fenomen finns också på pipor i författarens privata samling. Undersökningar härom pågår.

Föroreningar på Kronans pipor.

Dito på författarens pipor.

Bland de engelska piporna finns en typ som är känd under namnet "Yorkshire bulbous". Den tillhör en av de mest funna piptyperna i detta distrikt. Det karakteristiska med denna piptyp är dess tjocka runda huvud med bred flat klack. I en officerskista fanns 21 st. 20 av dessa låg tillsammans nere i kistan medan en låg lätt tillgänglig i kistans övre del. Av de 20 var 9 st kompletta och hela.

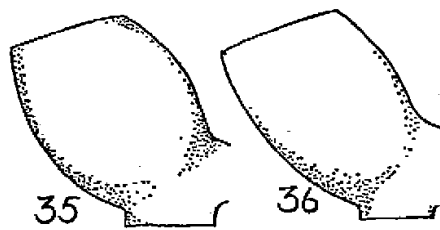

Författaren med en av bulbous piporna.

Yorkshire bulbous från olika synvinklar.

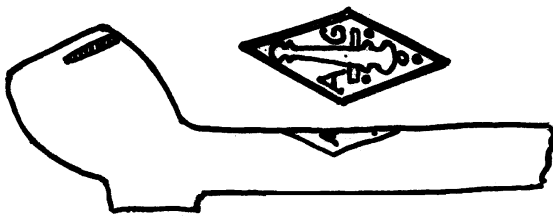
J E Parssons har i sin avhandling från 1964 "The archaeology the clay tobacco pipe in North-East England" angivet att dessa pipor vanligen förekom med tillverkarens initialer stämplade under klacken eller med dekor på skaftets ovansida. Han anger också att tillverkningen skedde 1650-90.

York bulbous efter skiss av J E Parsons

Alla Kronans bulbous pipor har en sk millning som dekor runt huvudets överkant. Endast en av dem har en dekor på skaftets översida i form av en kanon med bokstäverna A och G på var sida om kanonen, inga stämplor under klackarna förekommer.

Adrian Oswald visar i sin avhandling "Clay Pipe for the Archaeologist" i BAR 14 från 1975 en skiss på en bulbous pipa med en kanondekor med bokstäverna C och C på vardera sida av kanonen.

Kanonmärket på Kronans pipa.

Oswalds kanonmärke.

Övriga engelska pipor kommer från Nord-östra England och London. Dessa två distrikt hade många likartade piptyper. Några av fynden är definitivt tillverkade i London. De flesta är av sk londontyp 15 och 18 som tillverkades 1660-80.

Några pipor av londontyp 15

Londontyp 18. pipa

En pipa av 18-typ hade en rund träbit med ett hå i mitten liggande inne i huvudet. Vad den används till är lite oklart. Gnistskydd kan det inte vara, eftersom den skulle brinna upp. Däremot kan den ha varit ett skydd för tobaken. Pipan uppvisar bitmärken. Detta är inte ovanligt. Flera pipor har hittats med dylika. Detta torde bevisa att piporna inte var "slit och släng" utan användes sålänge de kunde hållas fast mellan tänderna.

Pipan av 18-typ med bitmärke och "tobakskyddet".

BITMÄRKTA PIPOR

Ofta sägs det att kritpipor var en "slit och slängvara". Detta är fullkomligt fel. Visserligen var piporna något sköra, men så snart de gick av och det fanns en liten bit skaft kvar, användes de. En avbruten pipa är mer hållbar än en hel med långt skaft och det är lättare att bära med sig den. De blev rätt varma att hålla i handen, såman får räkna med att de använde något slag av handskar eller lät pipan sitta mellan tänderna tills den var urrökt.

Flera av de pipor som hittats på Kronan visar tydliga bitmärken. Möjligen kan man tänka sig att de med bitmärken har använts av en lägre grupp inom den sociala skalan på fartyget, dvs besättningsmännen. Det är knappats troligt att befälet skulle gå omkring och röka ur pipstumpar.

Skaftbit med tydligt bitmärke, Skala 1:1

Pipor av Yorkshirertyp med bitmärken
Skala 1:2

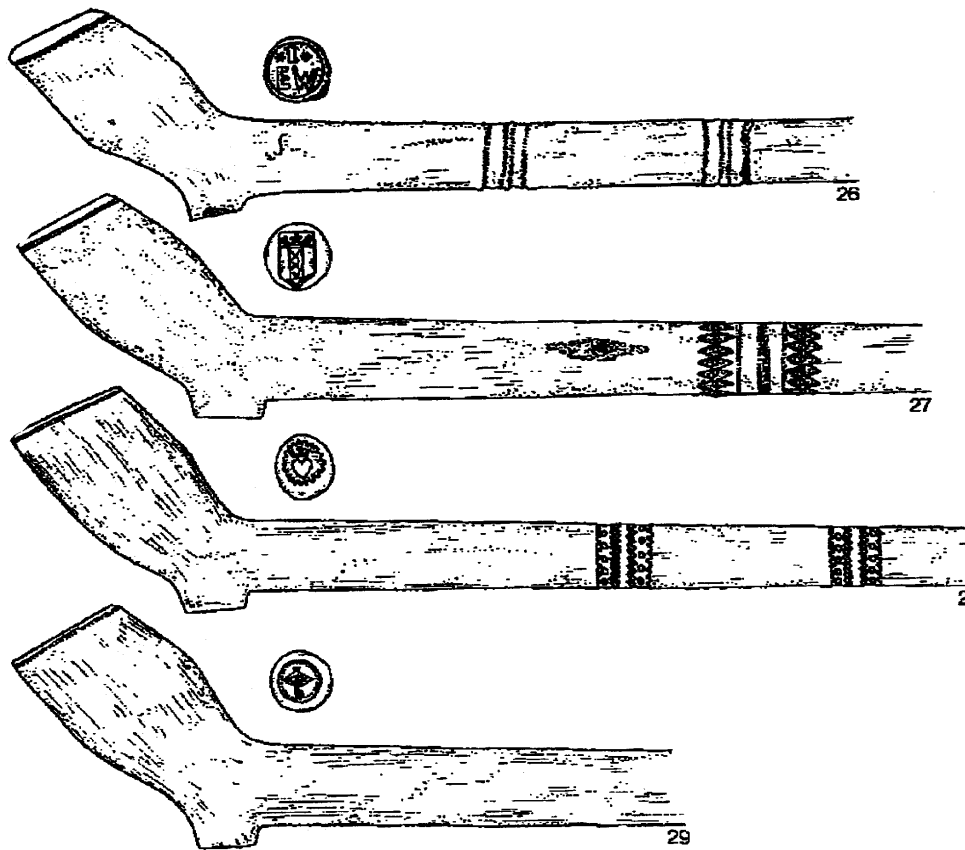

Goudapipa med bitmärke.
Skala 1:2

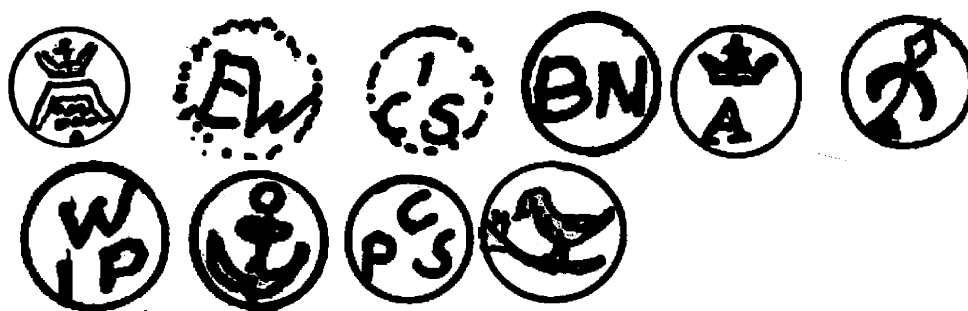
Engelsk pipa med bitmärke.
Skala 1:2

Holländska pipor med klackmärken

De på Kronan funna piporna av holländsk tillverkning är av den typ som avbildas nedan, hämtad från Don Ducos bok "De Nederlandse Kleipijpen"

Typiska goudapipor från 1640-75

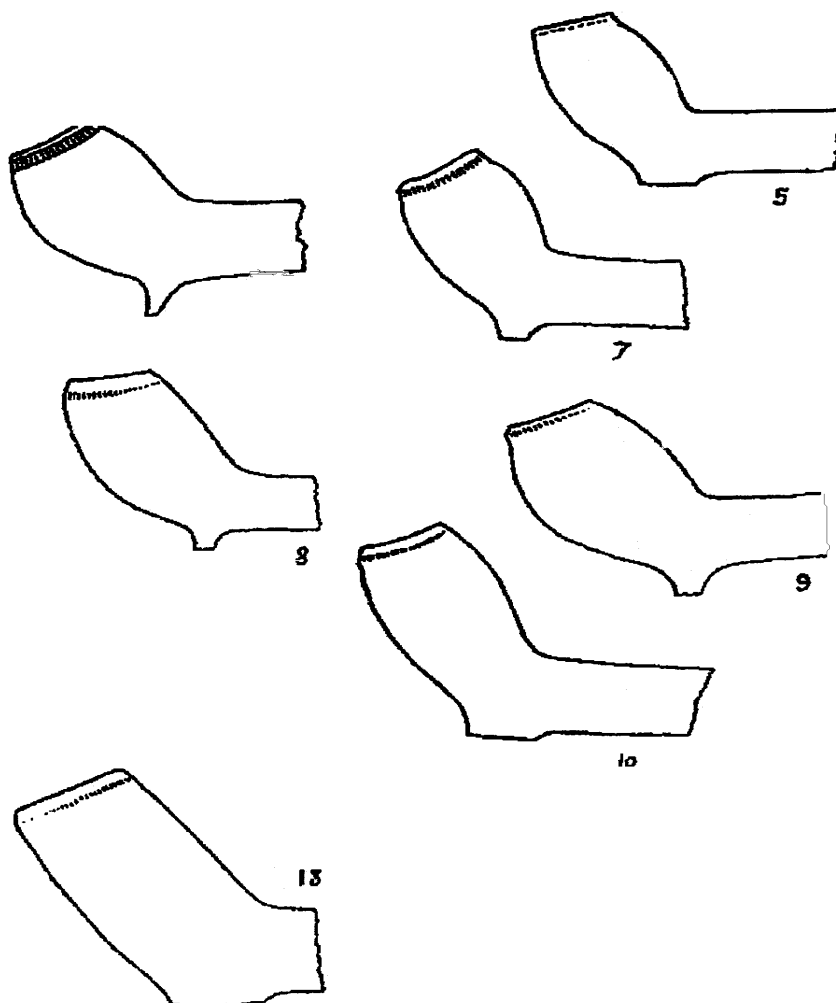

Klackmärken på Kronans holländska pipor

Engelska piptyper

Förutom Yorkshire bulbous pipor fanns på Kronan pipor av annan engelsk typ. De kan hänföras till nedanstående skiss som är hämtad ur Atkinson/Oswalds bok "London Clay Tobacco Pipes".

Piporna nummer 6, 8 och 9 med sporre i stället för klack är förekommer också i Nord Östra Emgland, i samma område som bulbous piporna. En intressant aspekt på de engelska piporna från Kronan är att där finns lika många pipor med sporre som klack på vraket. Även om pipor med sporre producerades både i London och Yorkshire så var de aldrig så förekommande som pipor med klack. Det kunde tyda på att antingen var pipor med sporre särskilt favoriserade av besättningen eller att en del av dessa pipor i skälva verket var tillverkade på annan plats.

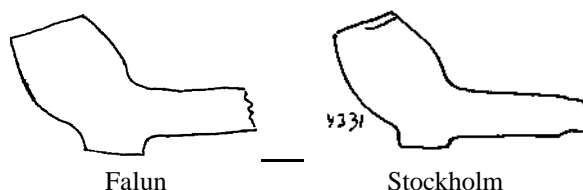

Typiska londonpipor från 1640-80.

KOMMENTARER

En fråga som förmodligen aldrig kommer att få ett svar är "Hur kom piporna ombord på Kronan? Kan de ha inköpts tillsammans med annan utrustning och varifrån?"

Bulbous-pipor har hittats på Vasa 1961, i Falun 1986 och en vid utgrävningar i Musikaliska akademins källare i Stockholm 1996. Andra fynd av dessa i Sverige är för författaren okända.

Haninge, december 1998

Arne Åkerhagen

Författaren kan nås via epost arneakerhagen@bredband.net

Publicerad med vänligt tillstånd på Marinarkeologi, mars 2000, rev. 2003

Referenser

Atkinson D & Oswald A, 1969, 'London Clay Tobacco Pipes'. in *The Journal of the British Archaeological Association*, volym 32, sid 171-227.

Oswald A, 1975, *Clay pipes for the archaeologist*, British Archaeological Reports, British Series No 14, Oxford.

Duco D H, 1987, *De Nederlandse Klei pijp*, Pijpenkabinet, Leiden.

Parsons J E, 'The archaeology of the clay tobacco-pipe in North East England', *Archaeologia Aeliana*, 4th Series, XLII, 231-54.

Einarsson L, 1996, *Faktablad om Kronan* utgiven av Kalmar läns museum.